

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2024-7-131-26>

УДК 343.136(045)

Новгородська Дарина Дмитрівна

здобувач вищої освіти

*Державний податковий університет***Любавіна Вікторія Петрівна**

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та процесу

Державний податковий університет

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ В УКРАЇНІ

Анотація. Дослідження зосереджене на правовому регулюванні воєнних злочинів в Україні, зокрема в умовах агресії Росії, і акцентує увагу на міжнародному гуманітарному праві. Основною проблемою є недостатність національної правової бази, що ускладнює притягнення до відповідальності за воєнні злочини, оскільки стаття 438 Кримінального кодексу не дає чіткого визначення складу злочину та передбачає менш суворі санкції. Зазвичай застосовується комбінована кваліфікація, що створює правові колізії. Україна підписала, але не ратифікувала Римський статут, що обмежує адаптацію національного законодавства до міжнародних стандартів. Збройний конфлікт з Росією продемонстрував необхідність вдосконалення правового регулювання, зокрема через ратифікацію Римського статуту та приведення законодавства у відповідність до міжнародних вимог.

Ключові слова: воєнні злочини, кваліфікація кримінальних правопорушень, міжнародне гуманітарне право, збройний конфлікт, воєнний стан.

Daryna Novhordska

Higher Education Applicants

*State Tax University***Viktoriia Lyubavina**

PhD in Law, Associate Professor of the Department of

Criminal Law and Procedure

State Tax University

ACTUAL PROBLEMS OF QUALIFICATION OF WAR CRIMES IN UKRAINE

Summary. The study is devoted to the analysis of the legal regulation and qualification of war crimes in Ukraine, especially in the context of the armed aggression of the Russian Federation. The main attention is paid to the study of international humanitarian law, which defines war crimes as grave international offenses, and the features of their consolidation in national legislation. A special place is occupied by the problem of bringing to justice for such crimes, given the limitations of the Ukrainian legal framework and its inconsistency with modern international standards. Article 438 of the Criminal Code of Ukraine, which provides for punishment for violations of the laws and customs of war, does not contain a clear definition of the crime, which complicates its practical application. An additional problem is that the sanctions provided for by this article are less severe in comparison with other norms of the Criminal Code. In this regard, in practice, a combined qualification is often used, which includes additional articles, for example, on torture or bodily harm. This approach not only complicates the investigation, but also creates legal conflicts that prevent effective prosecution of war criminals. At the international level, one of the key documents defining the concept of war crimes and the procedure for their prosecution is the Rome Statute of the International Criminal Court. This act contains a detailed description of crimes that violate the laws and customs of war and establishes mechanisms for their investigation. Ukraine signed the Rome Statute, but has not yet completed the procedure for its ratification, which limits the possibilities of adapting national legislation to international standards. The armed conflict by Russia in Ukraine has emphasized the urgency of resolving these issues. As of the end of 2024, more than 137 thousand cases were recorded that can be classified as war crimes committed by war criminals. This demonstrates the need to improve legal regulation, in particular by clarifying the norms of national legislation and using the best practices of international practice. Thus, to ensure effective fight against war crimes, Ukraine needs not only to ratify the Rome Statute, but also to adapt its legislation to its requirements. Only under such conditions will it be possible to fairly bring the guilty to justice and ensure compliance with the principles of international law.

Keywords: war crimes, qualification of criminal offenses, international humanitarian law, armed conflict, martial law.

Постановка проблеми. Понад десяти років в Україні тривають безперервні бойові дії, які несуть загрозу державному суверенітету, національній безпеці, життю цивільного населення та територіальній цілісності.

Озброєна агресія держави-окупанта завдала масштабних збитків економічній, політичній та соціальній сферам. Водночас це супроводжується численними воєнними злочинами, кіль-

кість яких постійно зростає. Згідно зі статистичними даними, до кінця 2024 року зафіксовано понад 137 тисяч таких злочинів. Крім того, кількість кримінальних проваджень, порушених за статтею про порушення законів і звичаїв війни, перевищила 150 тисяч.

Повномасштабна агресія стала серйозним викликом для правоохоронної системи України, яка мусить забезпечувати законність у процесі

розслідування воєнних злочинів, їх судовий розгляд та винесення справедливих вироків винуватцям. Для досягнення цих цілей надзвичайно важливо мати чітке й ефективне нормативно-правове забезпечення, що відповідає як національним, так і міжнародним стандартам, а також суворо дотримуватись законодавчих вимог на всіх етапах кримінального процесу.

Втім, попри зусилля, десятиліття бойових дій виявило проблеми в нормативному регулюванні воєнних злочинів і недоліки у створенні механізмів боротьби з цими правопорушеннями. Зокрема, в Кримінальному кодексі України існує положення, що визначає покарання для осіб, які вчинили воєнні злочини. Проте цього недостатньо для повного дотримання міжнародних стандартів гуманітарного права і забезпечення правового захисту населення від таких злочинів.

Серед ключових проблем – відсутність чіткого визначення воєнних злочинів і конкретизації їх складу, що ускладнює правильну кваліфікацію цих правопорушень уже на початкових етапах кримінального провадження. Особливо це стало помітно після запровадження воєнного стану. У свою чергу, питання ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду залишається нерозв'язаним, що додатково ускладнює гармонізацію національного законодавства із сучасними міжнародними стандартами.

Враховуючи зазначене, є нагальна потреба у проведенні наукових досліджень і вдосконаленні законодавчого регулювання правопорушень, пов'язаних із порушенням законів і звичаїв війни, з метою підвищення ефективності правозастосування та забезпечення справедливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У ході дослідження взято до уваги ряд наукових праць вітчизняних дослідників, серед яких наступні: Зубанський М.К. [1], Гловюк І.В. [4], Шевчишена К.П. [6], Корун У.З. [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значну зацікавленість дослідників у питанні воєнних злочинів, на сьогодні все ще немає загальноновизнаного визначення цього поняття. Як справедливо зауважують науковці, кожен автор пропонує власну інтерпретацію цих злочинів, що вказує на необхідність подальшого дослідження та аналізу.

Мета статті: дослідження міжнародних і національних правових норм, які регулюють питання воєнних злочинів, а також аналіз ключових теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із кваліфікацією цієї категорії міжнародних правопорушень.

Виклад основного матеріалу дослідження. У міжнародному праві воєнні злочини розглядаються як серйозні порушення норм міжнародного гуманітарного права (МГП), за які особи, що їх вчиняють, підлягають покаранню як на національному, так і на міжнародному рівнях. Ці злочини належать до категорії тяжких міжнародних правопорушень, поряд з геноцидом, злочином агресії та злочинами проти людяності.

Закріплення воєнних злочинів як виду кримінальних правопорушень здійснюється через низку важливих міжнародних документів, серед яких особливу роль відіграють Чотири Женевські Конвенції та Додатковий протокол до них від

12 серпня 1949 року, що регулюють захист жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол 1). Важливим елементом міжнародного правового регулювання є Римський статут Міжнародного кримінального суду (МКС), який визначає основні склади воєнних злочинів, під юрисдикцію якого вони потрапляють [1, с. 50].

На вимоги міжнародної спільноти забезпечити дотримання норм міжнародного гуманітарного права на території України у зв'язку зі збройною агресією РФ, Верховна Рада України (далі – ВРУ) внесла до Кримінального кодексу України (КК України) статтю 438 «Порушення законів та звичаїв війни». Ця стаття була введена для встановлення відповідальності за вчинення воєнних злочинів і забезпечення належного захисту прав громадян. Додатково, Міністерство оборони України затвердило Інструкцію від 23 березня 2017 року № 164, яка регулює порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права. В документі зазначається, що серйозні порушення цих норм – включаючи порушення, спрямовані проти людей, майна, а також використання міжнародно визнаних розпізнавальних емблем та сигналів – кваліфікуються як воєнні злочини, за які передбачена кримінальна відповідальність.

Попри це, з початком воєнних дій на території України, викликаних агресією Російської Федерації, стало очевидним, що законодавство виявилось неефективним, а виконання міжнародних норм не досягало необхідного рівня. Це призвело до серйозних труднощів у кваліфікації воєнних злочинів, оскільки поняття цієї категорії кримінальних правопорушень було недостатньо чітко визначене в законодавстві. Крім того, відсутність досвіду в розслідуванні та покаранні таких специфічних злочинів ускладнила ситуацію.

Стаття 438 Кримінального кодексу України є єдиною правовою основою для встановлення факту вчинення воєнного злочину на національному рівні. Тому доцільно звернути увагу на її детальний аналіз. Ця стаття передбачає, що: «Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, примусове вигнання цивільних осіб на роботи, розграбування національних цінностей на окупованих територіях, застосування заборонених засобів ведення війни, а також інші порушення законів та звичаїв війни, визначених міжнародними договорами, які ратифіковані Верховною Радою України, підлягають покаранню у вигляді позбавлення волі на термін від восьми до дванадцяти років та ті ж дії, якщо вони супроводжуються умисним вбивством, караються позбавленням волі на термін від десяти до п'ятнадцяти років або довічним ув'язненням» [2].

Насамперед, слід зазначити, що кримінальне правопорушення, яке в міжнародному праві класифікується як "воєнний злочин", у цій статті названо «порушенням законів та звичаїв війни». Така термінологічна різниця між національними та міжнародними стандартами може стати перешкодою при застосуванні міжнародних актів у процесі кваліфікації воєнних злочинів, а також вплинути на можливість належного покарання осіб, винних у вчиненні таких злочинів.

Стаття 438 Кримінального кодексу України, яка визначає кримінальну відповідальність за порушення законів та звичаїв війни, має бланкетний характер [3]. Це означає, що вона надає дуже загальне визначення воєнних злочинів, без чіткої конкретизації всіх можливих порушень, що може створювати труднощі в процесі кваліфікації таких правопорушень. У цій статті перераховано лише основні види порушень, зокрема жорстоке поводження з військовополоненими, цивільним населенням, примусова праця, розграбування національних цінностей, а також застосування заборонених міжнародним правом засобів ведення війни. Водночас сама норма не уточнює, які конкретно діяння підпадають під ці категорії, що ставить правоохоронні органи в складне становище, оскільки для правильної кваліфікації необхідно звертатися до міжнародних актів і наукових тлумачень.

Це створює необхідність у висококваліфікованих фахівцях, здатних орієнтуватися в міжнародному праві та застосовувати ці норми на практиці. Проблема полягає в тому, що закріплені у статті 438 порушення не є вичерпними і не містять конкретних прикладів порушень законів та звичаїв війни. Тому часто виникає необхідність звертатися до інших міжнародних актів, таких як Женевські конвенції та протоколи до них, що регламентують правила ведення війни, а також до положень Римського статуту, що є основним документом для кваліфікації воєнних злочинів на міжнародному рівні.

Ще однією проблемою є те, що санкції, передбачені статтею 438, є менш суворими порівняно з покараннями за аналогічні злочини, вчинені поза межами збройного конфлікту. Наприклад, за порушення законів та звичаїв війни передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від восьми до дванадцяти років, а якщо злочин поєднаний з умисним вбивством – від десяти до п'ятнадцяти років або довічне позбавлення волі [4, с. 85-100]. Це порівняно з іншими кримінальними правопорушеннями, які можуть бути покарані більш суворими санкціями. Таке співвідношення покарань викликає сумніви щодо справедливості та ефективності національного законодавства у боротьбі з воєнними злочинами, оскільки воєнні злочини, як правило, мають серйозніші наслідки для мирного населення та міжнародного порядку.

Невизначеність і широке трактування статті 438 КК України призводять до правових колізій та хибних трактувань, коли вчинені дії кваліфікуються не тільки як порушення законів та звичаїв війни, але й за іншими статтями Кримінального кодексу, такими як катування, умисне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження, примушування до дачі показань тощо. В результаті, під час досудового розслідування часто ігноруються норми міжнародного гуманітарного права (МГП), а воєнний злочин може бути кваліфікований за іншими статтями, які не стосуються контексту збройного конфлікту. Такий підхід ускладнює застосування міжнародних стандартів у розслідуванні та покаранні воєнних злочинів, а також унеможливорює ефективне застосування міжнародної правової бази [5, с. 117-122].

Зважаючи на це, доцільно було б чітко визначити перелік порушень законів та звичаїв війни, зокрема через додаткове уточнення в національному законодавстві, що дозволить забезпечити більш точну кваліфікацію діянь, що мають місце під час збройного конфлікту, та застосувати відповідні санкції за їх вчинення. Окрім того, важливим є забезпечення належного рівня підготовки правоохоронців і суддів у сфері міжнародного гуманітарного права, що дозволить здійснити ефективну боротьбу з воєнними злочинами і забезпечити відповідальність за такі порушення згідно з міжнародними стандартами.

Доступ до основних джерел міжнародного права може значно полегшити роботу всіх учасників кримінального провадження, таких як судді, прокурори, адвокати та слідчі. Як уже зазначалося, існує ряд нормативно-правових актів міжнародного значення, що формують систему міжнародного гуманітарного права (МГП) та регулюють воєнні злочини в сучасних державах з високим рівнем захисту прав та свобод людини [6]. Норми міжнародного права є дуже розвинутими і включають широкий та детальний перелік діянь, які визнаються міжнародними злочинами.

Серед основних міжнародних актів, які сприяють криміналізації порушень МГП, варто виділити Статут Нюрнберзького трибуналу (1945 р.), Женевські конвенції (1949 р.), а також Додатковий протокол № 1 (1977 р.). Ці документи дозволили створити механізм покарання за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права. Окрім цього, відповідно до Гаазького положення (1907 р.), до воєнних злочинів відносять і порушення звичаєвого характеру, такі як застосування отруйних речовин, руйнування міст без наявної військової необхідності та напад на місцевість, що не обороняється.

Особливу значущість для регулювання воєнних злочинів має Римський статут Міжнародного кримінального суду (МКС), який містить детальний перелік складів воєнних злочинів [7]. Зокрема, стаття 8 Статуту, окрім серйозних порушень Женевських конвенцій, включає ще 26 додаткових порушень законів і звичаїв війни. Окреме значення має документ МКС – «Елементи злочинів», який надає детальне пояснення кожного воєнного злочину, що підпадає під юрисдикцію суду.

Незважаючи на значний розвиток міжнародної практики в регулюванні воєнних злочинів, Україна досі не ратифікувала Римський статут, хоча вона є підписантом цього документу та дала згоду на юрисдикцію МКС. Це означає, що Римський статут не може використовуватися як джерело права в Україні. Ратифікація Римського статуту є важливим завданням для українського законодавства, оскільки вона вимагає імплементації численних міжнародних стандартів і внесення змін до національних законів, включаючи Кримінальний кодекс України.

Незважаючи на певні кроки у напрямку ратифікації, такі як проект Закону України № 2689 від 27.12.2019 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права», цей законопроект так і не був підписаний Президентом України [8]. Ратифікація Римсько-

го статуту є важливим кроком для забезпечення ефективної боротьби з воєнними злочинами в Україні та покращення імплементації міжнародних стандартів у національне законодавство.

Висновки. Воєнні злочини є категорією серйозних порушень міжнародного гуманітарного права (МГП), що караються на міжнародному та національному рівнях. Їхня відмінність від інших кримінальних правопорушень полягає в наявності міжнародного збройного конфлікту, який є необхідною умовою для кваліфікації діяння як воєнного злочину. Такі злочини чітко визначені в міжнародних актах, зокрема в Римському статуті, і підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду (МКС).

У контексті воєнних дій на території України, спричинених збройною агресією Російської Федерації, наша держава зобов'язана забезпечити ефективний захист прав та свобод людини. Проте, законодавство України виявилось недостатньо підготовленим до нових викликів, які виникли через обстріли цивільної інфраструктури, знищення цивільного населення, розкрадання національних цінностей на окупованих територіях та інші злочини, скоєні агресором.

На основі проведеного дослідження можна зробити кілька ключових висновків:

1. Необхідно внести зміни до національних нормативно-правових актів, що стосуються кримінального та гуманітарного права. Особливо важливо переглянути Кримінальний кодекс України, зокрема статтю 438 ККУ, з метою поліпшення кваліфікації діянь, що порушують закони та звичаї війни. Це має включати деталізацію складу злочинів, а також передбачення суворіших видів і розмірів покарань для осіб, що вчиняють такі порушення.

2. Для забезпечення дотримання норм МГП на території України необхідно імплементувати міжнародно-правові норми, які регулюють воєнні злочини. Це включає повноцінну ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду, що дозволить Україні ефективно застосовувати міжнародні стандарти та механізми покарання за воєнні злочини, що вчиняються під час збройного конфлікту.

Таким чином, для забезпечення ефективного захисту прав людини в умовах війни, Україні необхідно адаптувати своє законодавство до міжнародних стандартів, зокрема у сфері кримінального та гуманітарного права, і ратифікувати Римський статут МКС, що дозволить здійснювати більш ефективний контроль за дотриманням норм МГП.

Список літератури:

1. Зубанський М.К. Поняття та склад воєнного злочину в контексті положень міжнародного кримінального права. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства*. 2022. № 58. С. 47–56.
2. Кваліфікація воєнних злочинів за Кримінальним кодексом України | Тренінговий центр прокурорів України. Головна | Тренінговий центр прокурорів України. URL: <https://ptcu.gp.gov.ua/uk/czentr-znan/intervyu-z-treneramy/kvalifikaciya-voyennyh-zlochyniv-za-kryminalnym-kodeksom-ukrayiny/>
3. Кримінальний кодекс України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
4. Гловчук І.В. Кримінальне провадження щодо воєнних злочинів: виклики та відповіді. *Право України*. 2023. № 5. С. 85–100.
5. Корутц У.З. Розслідування міжнародним кримінальним судом воєнних злочинів Росії в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Юридичні науки*. 2023. Т. 34 (73), № 2. С. 117–122.
6. Шевчишена К.П. Сутність та зміст воєнних злочинів. *Право та державне управління*. 2022. № 4. С. 283–290. DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2022.4.40>
7. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду /Офіц. Сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
8. Проблемні питання належної кваліфікації воєнних злочинів / Аналітика / Адвокатське об'єднання AZONES. Адвокатське об'єднання AZONES. URL: <https://azones.law/analytics/problemni-pytannya-nalezchnoyi-kvalifikatsiyi-voyennyh-zlochyniv/>

References:

1. Zubansky M.K. (2022). The concept and composition of a war crime in the context of the provisions of international criminal law. *Current problems of improving current legislation*. No. 58. P. 47–56.
2. Qualification of war crimes under the Criminal Code of Ukraine | Training Center for Prosecutors of Ukraine. Home | Training Center for Prosecutors of Ukraine. URL: <https://ptcu.gp.gov.ua/uk/czentr-znan/intervyu-z-treneramy/kvalifikaciya-voyennyh-zlochyniv-za-kryminalnym-kodeksom-ukrayiny/>
3. Criminal Code of Ukraine. Official web portal of the Parliament of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
4. Glovyuk I.V. (2023). Criminal proceedings in respect of war crimes: challenges and answers. *Law of Ukraine*. No. 5. P. 85–100.
5. Koruts U.Z. (2023). Investigation by the International Criminal Court of Russian War Crimes in Ukraine. *Academic Notes of the V.I. Vernadsky Tavrichesky National University. Legal Sciences*. Vol. 34 (73), No. 2. P. 117–122.
6. Shevchyshena K.P. (2022). The Essence and Content of War Crimes. *Law and Public Administration*. No. 4. P. 283–290. DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2022.4.40>
7. Rome Statute of the International Criminal Court /Official. Website of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
8. Problematic issues of the proper qualification of war crimes / Analytics / AZONES Bar Association. AZONES Bar Association. URL: <https://azones.law/analytics/problemni-pytannya-nalezchnoyi-kvalifikatsiyi-voyennyh-zlochyniv/>